**Український державний університет
імені Михайла Драгоманова**

ISSN 2307-3179 (Print)

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 53-54

Київ – 2025

В І С Н И К
А Г Р А Р Н О Ї
І С Т О Р І Ї

53-54'2025

Науковий журнал

Редакційна колегія:

М.А. Журба (*головний редактор*),
В.А. Вергунов, В.О. Доценко,
М.П. Жолоб, І.А. Коляда, С.С. Падалка,
О.В. Потильчак, В. Сукарєв

B U L L E T I N O F
A G R A R I A N
H I S T O R Y

53-54'2025

Scientific journal

УДК 94:63(100)
В 53
DOI: 10.31392/VAH-2025.53-54

Засновник:
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність В9 / 032 Історія та археологія)

Ідентифікатор медіа: R30-04514

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Google Scholar

Офіційна інтернет-сторінка видання:
https://agrarian-history.com.ua

Адміністратор сайту:
С. Діхтяр

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, каб. 16
тел.: (097) 130-91-96;
e-mail: zholobb@gmail.com

Друкується за рішенням:

Вченої ради історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова
(протокол № 5 від 25.12.2025 р.)

Підп. до друку 27.12.2025
Формат 70 х 108 1/16.
Папір офсет. Друк. різогр.
Ум. автор. арк.: 26
Наклад 50 прим.

Друк: ТОВ «ТВОРИ»

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен та інших відомостей.

https://doi.org/10.31392/VAH-2025.53-54.5
УДК 94:355.48(477:517)«12»

МОНГОЛЬСЬКІ ПОХОДИ НА ЗЕМЛІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО В XIII СТ. В КОНТЕКСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРОТЕКТОРАТУ НАД ЗЕМЛЯМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ РУСІ

Бабенко Роман Вікторович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та археології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: r.v.babenko@udu.edu.ua

Анотація. *В статті розглядаються монгольські походи на землі Великого Князівства Литовського, розкривається їх причини, перебіг та наслідки для Південно-Західної Русі. Встановлюються політичні наслідки для долі земель регіону. Аналізуються причини провалу формування союзних стосунків між руськими і литовськими князями. Визначається роль політики Золотої Орди в регіоні, способи і важелі впливу на княжу владу і особливості формування про монгольської політики з боку княжої влади.*

Ключові слова: *князі, темник, походи, Галицьке князівство, Золота Орда, литовські землі, Литва.*

Постановка проблеми. Формування структури монгольського протекторату над землями Південно-Західної Русі впродовж XIII ст. залежали від багатьох чинників. Це боротьба за владу в Монгольській імперії, а потім і в Золотій Орді, бажання одних князів отримати прихильність ординської адміністрації, а інших здобути незалежність, тощо. Їх переплетіння часто викликало настільки складні наслідки, що розв'язати їх могли тільки заходи силового характеру з боку монгольської влади. Дії галицьких князів, по розширенню своїх володінь і суверенної влади, співпали з часом становлення Литовської державності. Це змінило характер дипломатичних стосунків між ними і викликало незадоволення правителів Золотої Орди, що проявилося в військових акціях проти Литви спрямованих на розрив мирних стосунків і підтримці взаємної політичної напруги.

Мета – дослідити характер і перебіг монгольських походів на Литву і їх вплив на розвиток взаємовідносин земель Південно-Західної Русі з Золотою Ордою і Литвою в XIII ст.

Історіографічний огляд. Дана проблема знаходиться на перетині досліджень присвячених історії Русі, Литви і Золотої Орди. Тому історіографічний огляд може бути окремим об'єктом дослідження. Між тим загальних робіт присвячених проблематиці зовнішньополітичних військових акцій Золотої Орди в проблематиці становлення монгольського протекторату над Південно-Західною Руссю немає. Але все ж в кожному дослідженні політичної історії Галицько-Волинського князівства і Південно-Західної Русі в XIII ст. так чи інакше розглядаються стосунки з Литвою і Золотою Ордою. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити праці М. Грушевського, І, Крип'якевича, Л. Войтовича, М, Котляра, О. Головка. Монгольські походи на Литву знайшла своє відображення і роботах присвячених історії становлення ВКЛ – дослідження В. Пашуто, Гудавичюса Эдвардаса та

колективна монографія Історія Литви. Існує ще маса статей, де побіжно згадуються ці походи.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Великого західного походу 1237 – 1240 рр. були практично визначені кордони Монгольської імперії на сході Європи. Князівства Русі в тій чи іншій мірі потрапили в політичну залежність від завойовників і змушені були змінити підходи до стосунків з сусідніми народами. Людські і матеріальні втрати у війні з монгольськими завойовниками вкрай негативно відбились на і так ослабленій міжусобними війнами Південно-Західній Русі. Цим, прагнули скористатися колись відносно «дружні» європейські сусіди, які намагалися розширити межі свого впливу на схід Європи. Польське і Угорське королівства претендували на «спірні» з їх точки зору землі Галицького князівства, а землі Волинського князівства були омріяною здобиччю литовських князів. В період об'єднання племен з 1201 по 1236 рр. литовці 14 разів нападали на землі Русі і змогли окупувати частину територій. Це спричинило формування сильної і централізованої влади в Литві [Zigmantas, 2000, с. 47].

Завдяки вдалим перемовинам 1245 р. в Золотій Орді Данило Романович отримав від Бату-хана ярлик – право на правління в своєму князівстві. [Літопис, 1989, с. 406] Це означало що він зберіг територіальну цілісність свого володіння, зміг самостійно формувати вектори зовнішньої політики, проводив власну внутрішню політику і зберіг армію. Відносна свобода дій Данила по відношенню до монголів завершилася 1252 р., коли встановилися мирні стосунки між Сараєм і Каракорумом. Це послабило позиції Галицького князя в Золотій Орді. У відповідь він активно починає діяти на дипломатичному фронті[3] лобіюючи ідею створення анти ординської коаліції. До неї він прагнув залучити польських князів, папу Інокентія IV (військові потужності католицького заходу)[4] та ВКЛ. Стосунки з литовцями і великим князем Мендовгом почалися з початку 30-х рр. XIII ст., коли той розпочав процес об'єднання литовських племен. З початку свого правління цей литовський князь, отримував допомогу Романовичів у боротьбі з іншими племінним литовськими вождями. Данило теж був потребував союзу з Мендовгом у протистоянні з Угорщиною. Відтак союз між цими князями був не ситуаційним а природним і тільки поглиблювався. Проте, періодично виникали все ж військові протистояння, що завершилися врешті вигідною угодою з Литвою в 1254 р. За умовами договору син Данила - Роман одержав володіння в литовських землях Чорну Русь (анексовану Данилом в 1252 р), Новогрудок і Слонім [Літопис, 1989, с. 411]. Це відкривало можливість впливу на внутрішню і зовнішню політику Литви. [Котляр, 2002, с. 295].

Його заходи викликали занепокоєння в Золотій Орді. В 1254 р. розпочинаються демонстраційні каральні вторгнення монгольських військ під командуванням темника Куремси в межі прикордонних земель Південно-Західної Русі. Але бажаного результату – залякати і привести до покори Данила Галицького не досягли [Літопис, 1989, с. 413]. Смерть Бату-хана і подальша боротьба за ханський стіл

[3] Однак, вивчення дипломатичних відносин Галицько-Волинської Русі ускладняється відсутністю справжніх текстів політичних угод XIII ст. [Котляр, 2002, с. 276].

[4] З метою проведення хрестового походу на Золоту Орду він проводить коронацію в 1253 р. [Котляр, 2002, с. 305].

в Сараї відволікли на деякий час увагу ординців від проблем з контролем над землями Південно-Західної Русі[5].

Галицько-волинський князь вирішив скористатися моментом і організував в 1256 р. похід на землі Київського князівства, яке за згодою Сарая контролювали володимиро-суздальські князі. Щоб мати гарантований успіх Данило Романович заручився підтримкою литовського князя Мендовга [Пашуто, 1950, с. 283].

Місцем збору мав бути Возвягіль (Див. карту – м. Звягль) [Возвягель, 2018], звідти війська планували розгортати похід на Київ [Літопис, 1989, с. 417]. Це місто входило до території «Болохівської землі», що була буфером між Київським і Галицько-Волинським князівством. Згідно археологічних матеріалів, населення було нащадками древлян, полян і, можливо, уличів [Войтович, 2015, с. 43-104]. Очільники міст добровільно визнали протекторат Золотої Орди і вийшли з під влади князівської влади [Літопис, 1989, с. 399]. Не дочекавшись литовських союзників, Данило Галицький вирішив сам захопити місто. Гарні укріплення, захистить міщан не змогли [Городище, паспортна інформація]. Коли війська Мендовга, серед яких був і син Данила – Роман, які запізнилися на допомогу Данилові, підійшли до міста Возвягля то побачили тільки згарища. Це спричинило конфлікт між союзниками, що переросла в локальну війну на Волині. Проте вона завершився військовою поразкою литовців [Літопис, 1989, с. 417]. В даному випадку літописець вказує, що литовські вожді самі стали ініціаторами конфлікту, оминувши схвалення Мендовга. Відповідно це не призвело до розриву дипломатичних стосунків з Данилом Галицьким. Причина цього конфлікту не зовсім зрозуміла, можливо, литовці не отримали частину очікуваних трофеїв. Таким чином, широко задуманий похід на Київ не здійснився.

Після нетривалої боротьби за владу після смерті Бату-хана Золоту Орду очолив його брат – Берке (1256 – 1266). Першими кроками в руському векторі його політики став курс на обмеження самоврядування і автономії князівств. Ознакою цього стала передача в 1256 р. Придніпровського улусу від Куремси темнику Бурундаю. Згідно літопису, завданням його орди було внесення розколу між імовірними союзниками Данила – литовцями і поляками. Польські князі могли допомогти збройними силами, а литовський князь міг відтягнути на себе увагу монгольських сил у виснажливій партизанській боротьбі в лісах. З цією метою Бурундай провів два грабіжницьких походи в 1258 р. – на Литву, а в 1259 – на Польщу [Бабенко, 2012, с. 40-49].

На відміну від звичайної практики проводити військові акції взимку, похід 1258 р. розпочався влітку [Літопис, 1989, с. 420]. Тому війська рухались не замерзлими річищами, а сухопутними шляхами. Очевидно, що метою монголів була те тільки здобич, а й демонстраційно-політичний захід по поверненню Галицько-Волинської Русі у сферу впливу Золотої Орди .Значний відрізок маршруту походу на Литву 1258 р. проходив через територію руських земель від середньої течії Дніпра (району річок Ворскли і Псел) до берегів р. Німан [Егоров, 1985, с. 188]. На вимогу ординців Данило особисто мав взяти участь у поході як союзник. Але, литовці

[5] Дата смерті Бату-хана точно не відома, імовірно – зима 1253 – 1254 рр. [Тизенгаузен, 1884, с. 428, 505-506].

тримали в заручниках його сина – Романа, що ставило князя перед складним вибором. Бажаючи зберегти добрі стосунки з литовцями, він відправив в похід замість себе свого брата – Василька Романовича Волинського князя. Останній, очевидно, зрадів можливості відімстити литовцям, за те, що вони пограбували, його володіння в 1256 р. Князь Василько вирушив з Берестя і самостійно напав на литовські землі де захопив значну здобич [Літопис, 1989, с. 420]. Тільки на правому березі р. Німан він долучився до золотоординських військ. Об'єднані сили розорювали центральну Литву аж до Нельшанської землі[6] [Егоров, 1985, с. 188]. Загалом, літопис вказує про значні спустошення литовських земель [Літопис, 1989, с. 420-421]. Розлючені такою підступною зрадою, литовські князі Войшелк і Товтивіл захопили Новгородок і вбили сина Данила – князя Романа Даниловича. Це в свою чергу спровокувало атаку військ Данила Романовича на Чорну Русь проти Войшелка. У результаті розгорнулася справжня війна [Яценюк, 2014, с.74].

Литовці не наважилися виступити проти золотоордино-руського війська і союзники пограбували і понищили поселення на правобережному березі Німану. Наступною жертвою стали ятвяги (поліщуки), що проживали на лівобережжі Німану [Ятвяги, 2004]. Впродовж XII – XIII ст. їх племена неодноразово здійснювали грабіжницькі напади на землі волинського князівства. Точкові удари по їх центрах не давали бажаного результату. Розсіюючись по лісах вони уникали великих битв. Тому лише тотальна зачистка з залученням значних сил, в даному випадку, військ Золотої Орди, могла вирішити давню проблему. Звідси воно повернуло на південь і, увійшовши в межі Волині, досягло Дорогочина на Західному Бузі. Про подальше пересування союзних військ відомостей немає. Є припущення, що вони попрямували через галицько-волинські землі у придніпровські степи [Егоров, 1985, с. 189].

В результаті цього походу Золота Орда досягла своєї мети. Галицько-Волинська Русь і Литва опинилася в стані війни. Данило Романович втратив шанс по об'єднанню усіх земель Південно-Західної Русі. Бурундай високо оцінив вклад Волинського князя у проведенні походу, проте залишився не задоволений тим, що Данило особисто не взяв участі в поході, навіть незважаючи на велику здобич передану темнику [Літопис, 1989, с. 420].

В результаті цього походу терпимі відносини між Волинню і Литвою вкрай зіпсувалися. Данило втратив контроль над землями ятвягів, які в 1259 р. були розділені між Мендовгом і Тевтонським орденом [Баранаускас, 2012, с. 29-44]. Ще гіршими були моральні наслідки походу. Данило пережив страшне розчарування у своїх планах по створенню сильної Галицько-Волинської держави [Грушевський, 1993, с. 90]. Це підкосило його здоровья і, можливо, згодом стало причиною смерті.

Цей захід мав своє продовження. За чотири роки, в 1262 р. скориставшись нагодою, вже помститися Мендовг. Він направив два невеликих загони на землі Волинського князівства. Перший загін загалом, досяг успіху – пограбувавши околиці міста Кам'янця,[7] невеликий литовський загін зміг відійти у Литву. Другий загін, що одночасно з першим

[6] Нальшанська земля займала північний захід сучасної Білорусі та крайній схід сучасної Литви (від Німану нижче за Гродно і до Західної Двіни в районі Даугавпілса і від Крево до Вільнюса) [Пашуто, 1959, карта 1].

[7] Точно не локалізований. Точно заходився уВолинському князівстві. За однією з версій це сучасне місто Камінь-Каширський де правили малолітні Данило і Василько. А іншою – Камінь – місто на р. Горинь [Крип'якевич, 1984, с. 8].

«пустошив» землі навколо міста Мельниця[8] був атакований військами князя Василька і відступав до міста Небля[9]. Тут він потрапив в пастку на озері і був розбитий[10] [Літопис, 1989, с. 423].

Руcько-литовські стосунки залишалися складними до смерті обох великих князів – Мендовга (5 серпня 1263 р. чи 12 листопада 1263 р.) і Данила Галицького 1264 р. [Літопис, 1989, с. 424]. Після цього поступово стосунки почали нормалізуватися. Після смерті Данила великим князем став Шварно Данилович. З літописних джерел можна зробити висновок про доволі зважену його зовнішньополітичну діяльність. Він був у мирних відносинах з литовським князем Войшеликом. Даниловичі навіть почали претендувати на Литовське князівство. [Грушевський, 1993, с. 94]. З іншого боку, литовці розширюючисвої володіння на Русі, зушені були спиратися на місцеві сили, до яких пристосовувались литовські князі. [Гудавичюс, 2005, с. 68] А відсутність рейдів монгольських військ в межі Галицько-Волинської Русі вказує на мирний характер стосунків з Золотою Ордою.

Все змінилося, коли після смерті Шварна в 1269 р. Галицько-Волинське князівство очолив Лев Данилович (? – 1301). Сконцентрована на вирішенні внутрішніх проблема золотоординська влада не приділяла особливої уваги «руським питанням». На кону стояло збереження єдності самої Золотоординської держави. В кінці 60-х рр. XIII ст. значно зріс вплив темника Ногая[11]. Берке передав Придніпровський улус, де кочував Бурундай Ногаю, з метою проведення великого вторгнення в межі Візантійської імперії в 1264 р. [Егоров, 1985, с. 33]. Здійснивши вдалий похід він залишився тут на постійному місці дислокації і організував ставку на Дунаї в районі м. Іскачі [Тизенгаузен, 1884, с. 117]. За наявності значних людських і матеріальних ресурсів, він не тільки став найсильнішим серед темників, а й мав вплив на всю Золотоординську політику.

За відсутності централізованого контролю Лев Данилович спробував захопити нові території. Цьому сприяв конфлікт між золотоординськими ханами Ногаєм і Телебугою. Шукаючи союзників в протистоянні, вони обидва йшли на поступки галицькому князю і задовольняли його прохання у військовій допомозі. Вона знадобилася після військового конфлікту між ВКЛ і Волинським князівством. Литовський князь Тройден (1270 – 1282 рр.), почав здійснювати часті воєнні напади невеликими загонами на володіння Володимира Васильковича. В помсту за смерть своїх братів, які загинули в часи волинсько-литовських воєн, ще за часів Мендовга. Проте, Лев не втручався в конфлікт і його землі не страждали від литовських набігів. Ситуація різко змінилася 14 квітня 1274 року, коли Тройден підступно напав на Дорогочин – важливий торговельний центр на маршруті зі Львова до Торуні та Прибалтики. Місто було спалене, а його мешканці знищені [Літопис, 1989, с. 428].

---

[8] Ме́льниця — село в Україні, у Велицькій сільській територіальній громаді Ковельського району Волинської області [Мельница, wikipedia].

[9] Нобе́ль зараз село у Локницькій сільській громаді Вараського району рівненської області [Нобель, wikipedia].

[10] Літописець зі знанням справи дає унікальний опис бойового строю литовців – вони стояли в три ряди за щитами [Літопис, 1989, с. 423].

[11] Ногай за різними джерелами міг бути правнуком Джучі. Точно рік його народження не відомий. Е Хара-Даван вказує 1242 р. [Хара-Даван, 1991, с. 176].

У відповідь в 1275 р. Лев Данилович звернувся до Менгу-Тімур-хана про допомогу у війні проти Литви. Золотоординський хан погодився і відправив галицькому князю військо [Літопис, 1989, с. 429]. Очевидно, дуже спокусливо виглядала можливість, відновити контроль на західними руськими землями, не допустити їх потрапляння під протекторат Ногая і отримати згодом доступ до європейських територій. Важко напевно, визначити розмір і склад цих військ. Сама згадка в літописі про очільника монголів – воєводу Ягурчина свідчить про направлення на допомогу Левові баскацьких загонів. Ім'я явно співзвучне з титулом ординського чиновника «яргучі», що відповідав також за охорону кордонів [Тизенгаузен, 1941, с. 29, 73]. Вони формувалися з найманців різноплемінного населення, об'єднаних в поліцейські загони, з традиційним поділом монгольського війська по десятинній системі [Бабенко, 2002, с. 38-41]. Однак, для виконання поставлених завдань їх, очевидно, було не достатньо. Тому хан також наказав виступити в похід і інших князів – з Брянського князівства Романа Михайловича і Олега Романовича, смоленського князя Гліба Ростиславовича, князів пінських і туровських, Луцького князя Мстислава і Волинського князя Володимира [Літопис, 1989, с. 428-429].

Цей похід проходив взимку 1275 – 1276 рр. Збройні сили князів Південно-Західної Русі і Золотоординські війська об'єдналися біля міста Слуцьк у кінці 1275 р.[12] Тут було прийняте рішення рухатись кількома паралельними колонами до міста Новгородка, що з точки логістики і кормової бази було правильним рішенням. Війська галицького князя з ординцями рухались самостійно, що давало йому певну свободу дій. Він перший підійшов до точки збору і не чекаючи союзників-князів, сам розпочав штурм міста. Літописний Новгородок – можлива столиця племінного об'єднання дреговичів, як і інші давньоруські міста, знаходився на високому останці з крутими схилами і складався з дитинця і посаду і мав потужні укріплення. Висота валів становила більше 5 м, а рови мали глибину до 10-12 м [Гурєвич, 1962, с. 559]. Галицький князь прагнув відновити особистий контроль над цим потужнім економічним центром, який періодично знаходився під контролем галицьких князів. В 1258 – 1259 рр. – Роман Данилович, а 1268 – 1269 рр. його брат Шварно Данилович.[Новогрудок, Енциклопедія] Мешканці міста були, очевидно, впевненні в своїй безпеці, бо ніяких вимог здатися літописець не згадує. Але галицький князь дуже поспішав і замість перемовин розпочався штурм. Очевидно, що Лев Данилович прекрасно знав сильні слабкі оборони міста, тому за два дні воно було захоплене. Була спалена житлова та передзамкова частина Новгородка (Новогрудка), але сам Новогрудський замок (оборону якого очолив брат Тройдена Сірпутис) вистояв [Гудавичюс, 2005, с. 71].

Це викликало розкол в планах союзників. Не отримавши очікуваних трофеїв від грабунків, руські князі відчували себе ошуканими, залишили розташування табору і повернулися в свої князівства [Літопис, 1989, с. 429]. В даному випадку дії Лева Даниловича можна виправдати. Новгородок історично входив до сфери впливу Галицького князівства і він не мав на меті його руйнувати. Натомість вірогідним був

[12] Не всі руські князі одночасно підійшли до Слуцька. Мстислав зі своїм військом здійснив рейд по Поліссю до м. Копиля. Війська Романа і Гліба запізнилися і йшли прямо на Новгородок. Всі три князі підійшли до міста, коли воно вже було захоплене Левом і монголами [Літопис, 1989. с. 429].

план по розширенню його володінь за рахунок де окупації земель, що знаходились під подвійним підпорядкуванням їх з Литвою. Таким чином, з позиція Лева монгольські війська у цьому поході були інструментом в далекоглядних планах розширення меж його держави. Врешті Між Галицько-Волинською Руссю і Литвою в 1276 р. було укладено мир. Тройден почав активно заселяти землі Чорної Русі військовими поселенцями - біженцями з Прусії з метою посилення своїх позицій в спірних з Руссю землях [Гудавичюс, 2005, с. 71].

Ці спільні заходи Лева Даниловича з офіційним Сараєм були відомі Ногаю. Він також прагнув встановити контроль над Південно-Західною Руссю. За його зусиль з 70-х рр. XIII ст. Сарай поступово відходив від політики контролю над всією Руссю, концентруючись на північно-східних князівствах [Греков, 1988, с. 128]. Тому заходи Менгу-Тімур-хана по підтримці зав'язків з західними князівствами, з точки зору Ногая, виглядало як втручання в його сферу інтересів і як результат зазіхання на його владу. Він не міг перешкодити походу, але сприяв невдалому військової операції 1274-1275 рр. [Бодрухин, 2002, с. 208]. Не виключено, що, відмова князів, продовжити участь у цьому поході була ініційована Ногаєм. Загалом, темнику необхідно було продемонструвати очевидність своєї присутності, через проведення спільної грабіжницької військової кампанії з руськими князями. Ця пропозиція походу на Литву, надійшла Левові в 1277 р. мотивуючи бажанням захистити руські землі від литовських набігів [Літопис, 1989, с. 431]. Привід і час втрутитися в справи Південно-Західної Русі темник знайшов дуже вдалий.

В 1277 р. відбулось чергове загострення бойових дій на Північному Кавказі. Тут активізувався Хулагуїдський Іран, правителі якого прагнули встановити повний контроль над регіоном. Тут вони мали значну підтримку з боку місцевого населення – ясів (алани). Яси не задоволені, політикою Золотої Орди в регіоні, були готові перейти на бік Хулугаідів. Крім того, частина аланів, відкрито знаходилася на боці Ногая, що значно посилювало позиції темника в регіоні [Бубенок,2004, с. 247].

Взимку 1277 р. Золота Орда ввела свої війська у межі Північного Кавказу. Це виглядало як превентивний каральний похід Менгу-Тимур-хан саме проти ясів. В результаті цієї операції було захоплено і спалено столицю ясів м. Дедяків 8 лютого 1277 р. Цей успіх в значній мірі забезпечила піхота яку надали більшість князів Північно-Східної Русі [Грушевський, 1993, с. 186].

Використовуючи сприятливий момент, Ногай ініціював похід на литовські землі. Лев, не дивлячись на щойно заключений мир з Литвою у 1276 р., погодився на пропозицію. Очевидно, йому дуже не подобалася військова активність литовців на його кордонах. Правда сам він участі в акції не взяв, а відправив до монголів військові дружини Мстислава, Володимира і Юрія Левовича [Літопис, 1989, с. 429].

Війська Ногая, очолені тисячником Мамшієм розпочали наступ на Литву взимку 1277 – 1278 рр. Руські війська повинні були приєднатися до монголів біля Новгородка. Після погрому 1275 р. часу на відновлення інфраструктури було замало і монголи випередили князів, і самі захопили місто [Літопис, 1989, с. 430]. Свідчень тотального винищення населення, проте не має. Дослідження матеріальної культури свідчать швидше, про безперервність функціонування міста [Гурєвич, 1962, с. 557-575]. Захоплення, очевидно, завершилося виплатою данини. Тому війська руських князів не розраховуючи вже на здобич повернули на Городно. Не дійшовши до міста, об'єднані руські сили зупинилися біля Волковийська на ночівлю. Мстислав і Юрій зі своїми

загонами самостійно, вирішили пограбувати околиці міста. Їх авантюра не вдалась і міщани всіх пов'язали. Тільки за перемовин Володимира з міщанами їх відпустили [Літопис, 1989, с. 431]. Місто мало потужні укріплення і сил в князів було замало для такої авантюри [Зеруго, 1975, с. 9-22]. Штурм Гродно теж був невдалий – пруський гарнізон не тільки відбив напад, а й змусив союзників відступити [Гудавичюс, 2005, с. 73]. Виходячи з організації походу і його незначних успіхів, можна припустити, що головною метою походу була перевірка Ногаєм лояльності князів Південно-Західної Русі.

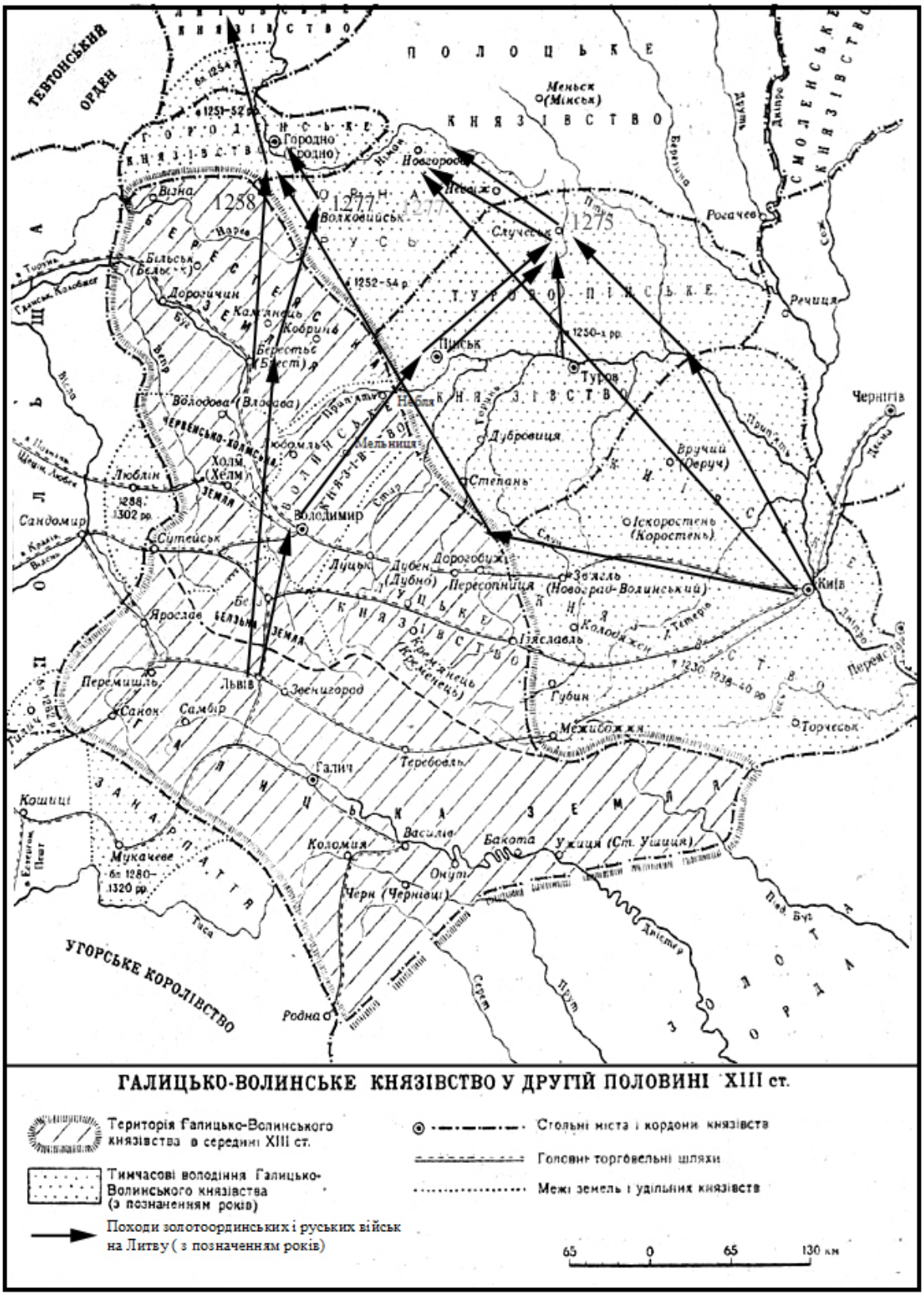
Зростаючий вплив темника в Золотій Орді і прогресуюча хвороба патрона Лева – Менгу-Тімур-хана, який помер в липні 1280 р.[13] змусили галицького князя все ж шукати підтримки в Ногая [Тизенгаузен, 1884, с. 154] Лев Данилович втрутився в боротьбу за владу в Польщі і знову потребував військової підтримки. Цього разу він звернувся за допомогою прямо до Ногая, причому поїхав до нього особисто. Ногай задовольнив прохання Галицкого князя і направив йому на допомогу війська. Проте здійснити задумане йому не вдалося [Літопис, 1989, с. 432].

Закріпивши конфлікт з Литвою Ногай вирішив розколоти і галицько-польські стосунки. Лев претендував на польський стіл і співпраця з монголами була йому вигідна. Він відправив військо очолене воєводами ханського походження – Кончаком (молодший брат Телебуги-хана), Газаном – внучатий племінник Куремси), Кубатаном (восьмий син Менгу-Тімур-хана). Ногай і на цей раз наказав іншим південно-руським князям йти в похід з Левом. Як свідчитьє літопис, Лев йшов «радо з монголами», а Мстислав Луцький, Володимир Володимирський і син Мстислава Данило йшли "неволею татарською". Але похід зими 1280 – 1281 р. для Лева завершився повним провалом [Літопис, 1989, с. 432].

З приходом до влади в Золотій Орді хана Телебуги, боротьба за владу в самій монгольській державі тільки посилилася. Князівства Південно-Західної Русі не були критично важливі для виживання Золотої Орди, але контроль над ними визначав політичний статус учасників боротьби за владу в Золотій Орді.

Висновки. Таким чином, можна зазначити, що монгольські походи на землі ВКЛ, були зумовлені бажанням усунути гіпотетичну можливість створення анти монгольської коаліції в регіоні в складі Галицько-Волинської Русі, Польщі і Литви. Наслідком стало посилення конфлікту між потенційними союзниками, який переріс в династичні чвари за владу над Південно-Західною Руссю, литовськими і польськими землями. Князі переорієнтувалися з анти монгольського вектору політики на союзні відносини задля досягнення своїх зовнішньополітичних інтересів.

[13] За іншими даними, він помер в 1282 р. Проте Еннувейрі вказує 1280 р. Окрім того, він один з не багатьох вказує, що смерть хана настала в результаті прориву гнійного нариву в горлі. Плутанина щодо дати смерті Менгу-Тімур-хана могла виникнути тому, що повідомлення про його смерть надійшло в Єгипет в 1282 р. Саме дату повідомлення про смерть хана, а не реальну дату, більшість арабських авторів використали під час написання своїх праць [Тизенгаузен, 1884].

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII ст.
Територія Галицько-Волинського князівства в середині XIII ст.
Тимчасові володіння Галицько-Волинського князівства (з позначенням років)
Походи золотоординських і руських військ на Литву (з позначенням років)
Стольні міста і кордони князівств
Головні торговельні шляхи
Межі земель і удільних князівств
65 0 65 130 км
ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН
ПОЛОЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО
СМОЛЕНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО
ГОРОДЕНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО
ТУРОВО-ПІНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО
ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО
ЧЕРВЕНСЬКО-ХОЛМСЬКА ЗЕМЛЯ
БЕЛЗЬКА ЗЕМЛЯ
ЗАКАРПАТТЯ
УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВО
Городно (Гродно)
Меньск (Мінськ)
Новгород
Волковийськ
Случеськ
Пінськ
Туров
Володимир
Берестье (Брест)
Львів
Перемишль
Галич
Коломия
Чернігів
Київ
Торчеськ
1258
1277
1275
1252-54 рр
1250-і рр
1288
1302 рр
1238-40 рр
1230
бл 1254 р
1251-52 рр
бл 1280-1320 рр

Список використаних джерел та літератури

Бабенко, Р. В., 2002. Розвиток нових владних установ Золотої Орди на Русі. *Наукові записки.* Київ-Переяслав-Хмельницький. Випуск 47. С. 18-28.

Бабенко, Р. В., 2012. Боротьба Данила Галицького за незалежність проти Золотої Орди та її наслідки. *Всесвітня історія очима українських істориків присвячена науковому педагогічному доробку фундаторів кафедри, професорів М.Ф. Александри та А.Ф. Трубайчука: зб. наук. статей учасників конференції, Київ, 8 грудня 2011 р.* С. 40-49.

Баранаускас, Т., 2002. Новогрудок у XIII ст.: Історія і Міф. *Castrum, urbis et bellum: зборнік науковых прац: прысвячаецца памяці прафесара Міхася Ткачова, Баранавічы.* С. 29-44.

Бодрухин, В. М., 2002. Українська державність удільної доби (XII – XIV). Луганськ: Вид-во, СНУ ім. В. Даля. 304 с.

Бубенок, О. Б., 2004. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII – XV вв.). Киев: «Истина». 324 с.

Войтович, Л., 2015. Кордони Галицько-Волинської держави: продовження дискусії. *Археологічні дослідження Львівського університету.* Випуск 19. С. 43-104.

Головко, О. Б., 2004. Держава Романовичів та Золота Орда (40 – 50-ті рр. XIII ст.). *Український історичний журнал.* № 6. С. 3-16.

Греков, И. Б., 1988. О характере ордыно-русских отношений второй половины XIII – начала XIV в. *Древности славян и Руси.* М.: Наука. С.125-131.

Грушевський, М. С., 1993. Історія України-Русі: В 11 т., 12 кн. К.: Наук. думка, т. 3. 592 с.

Гудавичюс, Э., 2005. История Литвы. Том I: С древнейших времен до 1569 года. М.: Фонд имени И. Д. Сытина, BALTRUS. 680 с.

Гуревич, Ф. Д., 1962. К истории древнего Новогрудка. *Swiatowit.* Warszawa. T. XXIV. S. 557-575.

Городище літописного міста Возвягель. Паспортна інформація. URL: https://www.pslava.info/ZvjagelM_HillfortLitopysnogoMistaVozvjage_PasportnaInformacija,136941.html

Древній Звягель: Легенди та історії Новограда-Волинського. URL: https://www.04141.com.ua/news/2156622/drevnij-zvagel-legendi-ta-istorii-novograda-volinskogo

Егоров, В. Л., 1985. Историческая география Золотой Орды в XIII – XIV вв. М.: Наука. 246 с.

Зеруго, Я. Г., 1975. Древний Волковийск. X – XIV в. Мн.: Наука и техника. 144 с.

Котляр, М., 2002. Данило Галицький. Біографічний нарис. К., Видавничий дім «Альтернативи». 328 с.

Кралюк, П., 2004. Ятвяги та боротьба Галицько-Волинського князівства за Полісся. *День.* Випуск 151.

Крип'якевич, І., 1984. Галицько-Волинське князівство. Київ: Наукова думка, 1984. 176 с.

Літопис Руський, 1989. К.: Дніпро, 1989. XVI +591 с.

Новогрудок. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Novohrudok_mst

Пашуто, В. Т., 1959. Образование Литовского государства. М.: Издательство Академии наук СССР. 531 с.

Пашуто, В. Т., 1950. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М.: Издательство Академии Наук СССР.

Тизенгаузен, В. Г., 1884. Сборникъ матеріаловъ относящихся къ исторіи Золотой Орды. Извлеченія изъ сочиненій арабскихъ. СПб.: Издано на иждевения графа С.Г. Строганова. Т. I. 563 с.

Тизенгаузен, В. Г., 1941. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Извлечения из персидских сочинений. М.-Л.: Изд-во АН СССР. Т. II. 305 с.

Хара-Даван, Э., 1991. Чингис-Хан как полководец и его наследие. Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1991. 222 с.

Яценюк, Г., 2014. Від підданства до війни: взаємини князя Данила Романовича з золотоординськими ханами у 1246 – 1260 рр. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.* Rok 12. Zeszyt 6. С. 63-78.

Zigmantas K., Kiaupienė J., Kunevičius A., 2000. Establishment of the State. *The History of Lithuania Before 1795.* Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2000. С. 45-72.

References

Babenko, R. V., 2002. Rozvytok novykh vladnykh ustanov Zolotoi Ordy na Rusi. *Naukovi zapysky*. Kyiv-Pereiaslav-Khmelnytskyi. Vypusk 47. S. 18-28. [in Ukrainian].

Babenko, R. V., 2012. Borotba Danyla Halytskoho za nezalezhnist proty Zolotoi Ordy ta yii naslidky. *Vsesvitnia istoriia ochyma ukrainskykh istorykiv prysviachena naukovomu pedahohichnomu dorobku fundatoriv kafedry, profesoriv M.F. Aleksandry ta A.F. Trubaichuka: zb. nauk. statei uchasnykiv konferentsii, Kyiv, 8 hrudnia 2011 r.* S. 40-49. [in Ukrainian].

Baranauskas, T., 2002. Novohrudok u XIII st.: Istoriia i Mif. *Castrum, urbis et bellum: zbornik naukovykh prats: prysviachaetstsa pamiatsi prafesara Mikhasia Tkachova, Baranavichy*. S. 29-44. [in Ukrainian].

Bodrukhyn, V. M., 2002. Ukrainska derzhavnist udilnoi doby (XII – XIV). Luhansk: Vyd-vo, SNU im. V. Dalia. 304 s. [in Ukrainian].

Bubenok, O. B., 2004. Alani-asi v Zolotoi Orde (XIII – XV vv.). Kiev: «Istina». 324 s. [in Russian].

Drevnii Zviahel: Lehendy ta istorii Novohrada-Volynskoho. URL: https://www.04141.com.ua/news/2156622/drevnij-zvagel-legendi-ta-istorii-novograda-volinskogo [in Ukrainian].

Egorov, V. L., 1985. Istoricheskaya geografiya Zolotoi Ordi v XIII – XIV vv. M.: Nauka. 246 s. [in Russian].

Grekov, I. B., 1988. O kharaktere ordino-russkikh otnoshenii vtoroi polovini XIII – nachala XIV v. *Drevnosti slavyan i Rusi.* M.: Nauka. S.125-131. [in Russian].

Gudavichyus, E., 2005. Istoriya Litvi. Tom I: S drevneishikh vremen do 1569 goda. M.: Fond imeni I. D. Sitina, BALTRUS. 680 s. [in Russian].

Gurevich, F. D., 1962. K istorii drevnego Novogrudka. *Swiatowit.* Warszawa. T. XXIV. S. 557-575. [in Russian].

Holovko, O. B., 2004. Derzhava Romanovychiv ta Zolota Orda (40 – 50-ti rr. XIII st*.). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* № 6. S. 3-16. [in Ukrainian].

Horodyshche litopysnoho mista Vozviahel. Pasportna informatsiia. URL: https://www.pslava.info/ZvjagelM_HillfortLitopysnogoMistaVozvjage_PasportnaInformacija,136941.html [in Ukrainian].

Hrushevskyi, M. S., 1993. Istoriia Ukrainy-Rusi: V 11 t., 12 kn. K.: Nauk. dumka, t. 3. 592 s. [in Ukrainian].

Khara-Davan, E., 1991. Chingis-Khan kak polkovodets i yego nasledie. Elista: Kalmitskoe knizhnoe izdatelstvo, 1991. 222 s. [in Russian].

Kotliar, M., 2002. Danylo Halytskyi. Biohrafichnyi narys. K., Vydavnychyi dim «Alternatyvy». 328 s. [in Ukrainian].

Kraliuk, P., 2004. Yatviahy ta borotba Halytsko-Volynskoho kniazivstva za Polissia. *Den.* Vypusk 151. [in Ukrainian].

Novohrudok. Entsyklopediia istorii Ukrainy. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Novohrudok_mst [in Ukrainian].

Pashuto, V. T., 1950. Ocherki po istorii Galitsko-Volinskoi Rusi. M.: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR. [in Russian].

Pashuto, V. T., 1959. Obrazovanie Litovskogo gosudarstva. M.: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR. 531 s. [in Russian].

Tizengauzen, V. G., 1884. Sbornik materialov otnosyashchikhsya k istorii Zolotoi Ordi. Izvlecheniya iz sochinenii arabskikh. SPb.: Izdano na izhdeveniya grafa S.G. Stroganova. T. I. 563 s. [in Russian].

Tizengauzen, V. G., 1941. Sbornik materialov, otnosyashchikhsya k istorii Zolotoi Ordi. Izvlecheniya iz persidskikh sochinenii. M.-L.: Izd-vo AN SSSR. T. II. 305 s. [in Russian].

Voitovych, L., 2015. Kordony Halytsko-Volynskoi derzhavy: prodovzhennia dyskusii. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu.* Vypusk 19. S. 43-104. [in Ukrainian].

Yatseniuk, H., 2014. Vid piddanstva do viiny: vzaiemyny kniazia Danyla Romanovycha z zolotoordynskymy khanamy u 1246 – 1260 rr. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.* Rok 12. Zeszyt 6. S. 63-78. [in Ukrainian].

Zerugo, Ya. G., 1975. Drevnii Volkoviisk. X – XIV v. Mn.: Nauka i tekhnika. 144 s. [in Russian].
Zigmantas K., Kiaupienė J., Kunevičius A., 2000. Establishment of the State. *The History of Lithuania Before 1795.* Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2000. C. 45-72. [in English].

MONGOLIAN CAMPAIGNS ON THE LAND OF GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 13TH CENTURY IN THE CONTEXT OF THE ESTABLISHMENT OF THE PROTECTORATE OVER THE LANDS OF SOUTH-WESTERN RUS′

Roman Babenko
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of World History and Archeology,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article examines the Mongol campaigns on the lands of the Grand Duchy of Lithuania, reveals their causes, course and consequences for South-Western Rus'. The political consequences for the fate of the lands of the region are established. The reasons for the failure of the formation of allied relations between the Rus' and Lithuanian princes are analyzed. The role of the Golden Horde's policy in the region, the methods and levers of influence on the princely power and the features of the formation of pro-Mongol policy by the princely power are determined.*

Key words: *princes, temnyk, campaigns, Galician principality, Golden Horde, Lithuanian lands, Lithuania.*